UNIVERSITY OF HELSINKI

https://helda.helsinki.fi

Eettisen ajattelun taidot perusopetuksen vuosiluokkien 7–9 uskonnon ja elämänkatsomustiedon opetuksessa

Enqvist, Aleksi; Hirvonen, Ilmari; Honkala, Satu; Ikonen, Essi Maria; Keränen-Pantsu, Raili ...

2025-04-10

http://hdl.handle.net/10138/595482

Enqvist, A, Hirvonen, I, Honkala, S, Ikonen, E M, Keränen-Pantsu, R, Lupunen, V, Mäkelä, S & Perälä, M 2025, Eettisen ajattelun taidot perusopetuksen vuosiluokkien 7–9 uskonnon ja elämänkatsomustiedon opetuksessa. Opetushallitus, Helsinki.

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository. https://helda.helsinki.fi
This is an electronic reprint of the original article.
This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.
Please cite the original version.

Eettisen ajattelun taidot perusopetuksen vuosiluokkien 7–9 uskonnon ja elämänkatsomustiedon opetuksessa

Aleksi Enqvist, Ilmari Hirvonen, Satu Honkala, Essi Ikonen, Raili Keränen-Pantsu, Veera Lupunen, Saara Mäkelä ja Mika Perälä

Sisällysluettelo

Johdanto 3

Etiikan ja moraalin luonne: käsitteitä ja periaatteita 4

Moraalikysymykset erotuksena makuasioista ja tosiasiakysymyksistä 6

Tehtävä oppilaille: Moraalikysymykset erotuksena makuasioista ja tosiasiakysymyksistä 6

Moraali, tapa ja laki 8

Tehtävä oppilaille: Moraali, tapa ja laki 8

Moraaliset tunteet 10

Tehtäviä oppilaille: Moraaliset tunteet 10

Moraalinen valinta, harkinta, vastuullisuus ja velvollisuus 12

Tehtäviä oppilaille: Moraalinen valinta, harkinta, vastuullisuus ja velvollisuus 12

Keskustelutaidot 15

Tehtävä oppilaille: Keskustelutaidot 15

Moraalinen kuvittelukyky 19

Tehtäviä oppilaille: Moraalinen kuvittelukyky 19

Kirjallisuutta 21

Tekijät ja viitetiedot 22

Johdanto

Tämä tukimateriaali on laadittu vuosiluokkien 7–9 katsomusaineiden etiikan opetuksen tueksi. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (POPS 2014) etiikan opetukselle esitetään tiedollisia ja taidollisia tavoitteita niin yksittäisten uskontojen ja katsomusten osalta kuin yleisemmin eettisen ajattelun suhteen. Tässä materiaalissa avataan etiikan olemusta yksittäisten uskontojen tai katsomusten eettisiä traditioita yleisemmällä tasolla. Materiaalia voidaan siten hyödyntää sekä uskonnon että elämänkatsomustiedon opetuksessa. Materiaalissa annetaan vinkkejä siihen, miten eettistä ajattelua voi harjoitella oppilaiden kanssa.

Opetussuunnitelman perusteissa uskonnossa vuosiluokilla 7–9 etiikka liittyy useampaan opetuksen tavoitteeseen. Näitä tavoitteita ovat esimerkiksi "ohjata oppilasta perehtymään eettisen ajattelun keskeisiin käsitteisiin, ihmisoikeuksiin sekä opiskeltavan uskonnon ja muiden uskontojen ja katsomusten eettisiin periaatteisiin" (T6), "rohkaista oppilasta pohtimaan ihmisyyteen kuuluvia elämänkysymyksiä, ajankohtaisia eettisiä kysymyksiä ja omien arvojen suhdetta niihin" (T8) sekä "innostaa oppilasta tutkimaan omien valintojensa eettisiä ulottuvuuksia ja niiden vaikutusta hyvinvointiin ja kannustaa kestävään elämäntapaan" (T9) (POPS 2014, 407).

Vastaavasti elämänkatsomustiedon opetuksen tavoitteena on "ohjata oppilasta huomaamaan eettisiä ulottuvuuksia elämästään ja ympäristöstään sekä kehittämään eettistä ajatteluaan" (T8), "innostaa oppilasta pohtimaan omien valintojensa vaikutusta kestävään tulevaisuuteen paikallisesti ja globaalisti" (T9) ja "ohjata oppilas tuntemaan ihmisarvon, ihmisoikeuksien ja ihmisten yhdenvertaisuuden merkitys ja eettinen perusta" (T10) (POPS 2014, 412).

Yhteistä tavoitteille on se, että ne koskevat etiikan eri ulottuvuuksia: käsitteitä, periaatteita, kysymyksiä, pohdintaa, valintoja sekä niiden vaikutuksia oppilaan omaan elämään, yhteisöön ja ympäristöön.

Materiaalin tekstit on tarkoitettu opettajalle etiikan opetuksen tueksi. Tehtävät on tarkoitettu oppilaiden kanssa käytettäviksi katsomusaineiden tunneilla.

Etiikan ja moraalin luonne: käsitteitä ja periaatteita

Tässä materiaalissa moraalilla tarkoitetaan käsityksiä hyvästä ja pahasta, oikeasta ja väärästä sekä näiden käsitysten mukaista toimintaa. Arkikielessä etiikka tarkoittaa usein samaa kuin moraali. Etiikalla voidaan tarkoittaa myös moraalin tutkimusta. Kun puhutaan eettisestä toiminnasta, yleensä viitataan kuitenkin toimintaan, joka on moraalisesti oikein.

Termit etiikka ja moraali ovat peräisin antiikista. Kreikan kielen sana *ethos* viittaa henkilön luonteeseen tai toimintatapaan. Latinan kielen sana *mores* puolestaan tarkoittaa tapojen lisäksi toimintaperiaatteita tai -sääntöjä. Kun pohdimme, mikä on oikein tai väärin, hyvää tai pahaa, on oleellista tarkastella arvoja, tekijän ominaisuuksia, tekoa itseään sekä yleisiä toimintaperiaatteita ja sääntöjä.

Länsimaisen filosofian historiassa on pohdittu, mikä tekee moraalista omanlaisensa ilmiön. Moraalinormeilla on ajateltu olevan tiettyjä tunnuspiirteitä, jotka erottavat ne muista säännöistä ja normeista. Toisin kuin makuasiat tai mielipiteet, moraali on **velvoittavaa**. Se tarkoittaa, että moraaliset säännöt eivät ole pelkkiä kehotuksia tai suosituksia. Moraali **määrää** asioita, joita ihmisten pitää tehdä tai jättää tekemättä. Moraali on myös **itsenäistä** tai **riippumatonta** muista säännöistä ja normeista, kuten lainsäädännöstä tai tavoista. Tämä tarkoittaa, että esimerkiksi laki ei määritä, mikä on moraalisesti oikein. Lait ja tavat voivat siis olla moraalittomia. Lisäksi moraali on **yleistä**, eli moraalinen vastuu koskee kaikkia, jotka kykenevät erottamaan oikean ja väärän.

Etiikka ja moraali ovat yhteisöllisiä asioita. Ne mahdollistavat sujuvan yhteiselämän. Moraalisesti oikea toiminta ottaa huomioon toiminnan osapuolten toiveita, haluja, tunteita ja tavoitteita. Moraalista vallitsee kuitenkin arkielämässä ja eri yhteisöissä erilaisia näkemyksiä.

Koulussa etiikan opetuksen haasteeksi voi nousta niin sanottu naiivi relativismi. Sen mukaan kaikki näkemykset oikeasta ja väärästä ovat yhtä oikeita ja hyviä. Usein tällainen relativismi perustuu havaintoon, että ihmisillä on erilaisia näkemyksiä hyvästä ja pahasta. Vaikka tämä pitää paikkansa, osa näkemyksistä voi silti olla toisia paremmin perusteltuja.

Joku saattaa esimerkiksi sanoa, että moraalikysymykset ovat vain mielipiteitä, eivätkä mitkään moraalikäsitykset ole toisia parempia. Voidaan kuitenkin osoittaa, ettei hän todennäköisesti itse ajattele käytännössä näin. Opettaja voi vaikkapa kysyä, pitäisikö varastaminen, valehtelu tai väkivalta hyväksyä, jos ihmisillä on erilaisia käsityksiä niiden moraalisesta hyväksyttävyydestä. Monikaan ei käytännössä ajattele näin. Tuskin oppilaskaan ajattelee, että kaikki toiminta on oikeasti yhtä hyvää tai pahaa, vaikka ihmiset olisivat siitä eri mieltä. Lisäksi jos naiivin relativistin mukaan ”varastaminen on väärin” ja jonkun toisen mukaan ”varastaminen ei ole väärin”, naiivi relativisti joutuu hyväksymään molemmat näkemykset yhtä aikaa tosina. Naiivista relativismista siis seuraa, että oma

käsitys moraalista on yhtä aikaa oikea ja väärä. Näin ollen naiivi relativismi on sisäisesti ristiriitainen kanta, joka kumoaa itsensä.

Käytännössä naiivin relativismin hyväksyminen johtaisi siihen, ettei moraalia ole. Jos kuka tahansa saa tehdä mitä tahansa, ei ole mitään moraalisia arvoja tai sääntöjä, jotka rajoittaisivat ihmisten toimintaa. Tällöin yhdessä hyvin eläminen tulisi myös mahdottomaksi. Siksi ajatellaan, että yhteisön moraaliperiaatteiden pitää olla yksilöitä sitovia. Sitovuus voidaan perustella eri tavoin.

Moraalin perustana on pidetty esimerkiksi järkeä, yhteisöllisiä tunteita kuten empatiaa tai yhteistä hyvää koskevia sopimuksia. Uskonnoissa moraaliin liittyviä kysymyksiä on myös tarkasteltu esimerkiksi suhteessa uskontojen kertomuksiin, myytteihin ja oppeihin. Joissain uskonnoissa esimerkiksi ajatellaan, että moraali perustuu Jumalan tahtoon. Eri uskontojen sisällä moraaliin liittyvät käsitykset ja uskonnon kannattajien näkemykset moraalisista kysymyksistä kuitenkin vaihtelevat. Käytännön elämässä on mahdotonta päästä tilanteeseen, jossa kaikki ihmiset maailmanlaajuisesti tai edes paikallisissa yhteisöissä hyväksyisivät kaikki samat arvot ja normit. Toimivan yhteiselämän näkökulmasta kuitenkin riittää, että suurin osa ihmisistä hyväksyy joitakin yhteisiä sääntöjä ja että moraalisista kysymyksistä käydään yhteisössä jatkuvaa avointa keskustelua, jonka pohjalta sääntöjä tarvittaessa muutetaan.

Moraalissa ei aina ole kyse ongelmien ratkaisemisesta vaan ylipäätään niiden esiin nostamisesta. Etiikan opetuksessa ja eettisessä kasvatuksessa ei siis välttämättä tarvitse löytää oikeita vastauksia moraalikysymyksiin vaan voidaan asettua yhdessä pohtimaan vaikeita kysymyksiä, opetella kohtaamaan erilaisia näkemyksiä sekä kehittää herkkyyttä havaita maailmassa olevaa kärsimystä ja reagoida siihen.

Moraalikysymykset erotuksena makuasioista ja tosiasiakysymyksistä

Moraalin luonnetta voi valaista erottamalla moraalia koskevat kysymykset makuasioista ja tosiasiakysymyksistä. Makuasiat koskevat yksittäisten ihmisten henkilökohtaisia mieltymyksiä. Jos joku esimerkiksi sanoo pitävänsä porkkanoista, se kertoo jotain vain hänestä itsestään ja hänen mieltymyksistään. Tästä ei seuraa, että jonkun toisenkin täytyisi pitää porkkanoista. Sen sijaan eettiset kysymykset ovat sellaisia, joiden suhteen ei ole yhdentekevä, miten muut toimivat. Esimerkiksi jos ajattelee, että toisen ihmisen tappaminen on väärin, ajattelee yleensä, että muutkaan eivät saisi tappaa toista ihmistä.

Moraalikysymykset tulee erottaa myös tosiasiakysymyksistä. Esimerkiksi kysymys, onko Alexander Stubb Suomen presidentti, on tosiasiakysymys. Vastaus kysymykseen ei riipu yksittäisen henkilön mielipiteestä tai yhteisön moraaliperiaatteista.

Tehtävä oppilaille: Moraalikysymykset erotuksena makuasioista ja tosiasiakysymyksistä

1. **Tutki lainauksia keskusteluista. Onko keskustelun aiheena moraalikysymys, mielipidekysymys vai tosiasiakysymys?**

   a. "Kyllä, Belgiassa asuu enemmän ihmisiä kuin Suomessa, vaikka Suomi on pinta-alaltaan melkein yksitoista kertaa niin suuri kuin Belgia!"

   b. Aino: "Ulkona on kauhean kylmä!" Aleksi: "Minusta lämpötila on juuri sopiva."

   c. "Muita ihmisiä on kohdeltava hyvin esimerkiksi olemalla heitä kohtaan kohteliaita."

   d. "Minun mielestäni Robert Pattinson on paras Batmanin esittäjä."

   e. "Minun mielestäni Robert Pattinson esittää Batmania elokuvassa The Batman".

   f. "En auta Kuuraa, vaikka hän pyysikin apua. Ei Kuurakaan auttanut minua viime viikolla, kun pyysin häneltä apua."

Vastaukset tehtävään 1:

a. Tosiasiakysymys: Suomi on tosiaan pinta-alaltaan melkein yksitoista kertaa niin suuri kuin Belgia, mutta Belgian väkiluku on suurempi. Tämä on tosiasia, eikä se riipu yksittäisten ihmisten mielipiteestä. Lisäksi se ei ole moraalin kannalta oleellista, onko Belgian väkiluku tai pinta-ala pienempi tai suurempi kuin Suomen. Mikään näistä ei ole sinänsä moraalisesti hyvä tai huono asia.

b. Mielipidekysymys: Lämpötila on tosiasia, mutta se tuntuuko se kylmältä vai kuumalta, riippuu ihmisestä eli se on mielipidekysymys.

c. Moraalikysymys: Väite ei vain kuvaile, miten asiat ovat, vaan se myös esittää, miten niiden pitäisi olla. Kyse ei ole myöskään pelkästä yksilöllisestä mielipiteestä vaan siitä, mikä on oikein ja väärin.

d. Mielipidekysymys. Kyseessä on yksittäisen ihmisen mielipide siitä, kuka esittää Batmania parhaiten.

e. Tosiasiakysymys: Batmanin esittäjä on oikeasta ja väärästä sekä yksittäisten ihmisten mielipiteistä riippumaton tosiasia. Mielipiteen ilmaus väitteen alussa ei tee väitteestä mielipidettä.

f. Moraalikysymys: Puhuja kokee, että häntä kohtaan on toimittu väärin. Hän pitää oikeudenmukaisena sitä, että toista kohdellaan samalla tavalla. Kostaminen yleensä kuitenkin vahvistaa ongelmaa sen sijaan, että poistaisi sen. Oppitunnilla voidaan myös keskustella siitä, miten tilanne voitaisiin korjata ilman kostamista.

Moraali, tapa ja laki

Moraalin lisäksi myös laki ja tavat ohjaavat ihmisiä toimimaan tietyllä tavalla. Toisinaan ajatellaan, että laki ja tavat kertovat, mikä on moraalisesti oikein. On kuitenkin monia lakeja ja tapoja, jotka eivät liity moraalisiin kysymyksiin. Esimerkiksi joissain maissa on oikeanpuoleinen ja toisissa vasemmanpuoleinen liikenne. Kumpikaan ei kuitenkaan ole toista moraalisesti parempi tapa.

Laki voi olla myös moraaliton. Esimerkiksi ihmisoikeuksien näkökulmasta natsi-Saksan holokaustin oikeuttaneita lakeja sekä Yhdysvaltojen ja Etelä-Afrikan entisiä rotuerottelulakeja on pidettävä moraalittomina, jos hyväksymme yhtäläisen ihmisarvon periaatteen. Moraalinormeja on pidetty ensisijaisina suhteessa muihin normeihin. Siksi lakeihin pitää suhtautua kriittisesti. Yhteiskunnissa on kuitenkin erilaisia näkemyksiä arvoista sekä käsityksiä siitä, mikä on oikein ja mikä väärin. Demokraattisen yhteiskunnan kannalta on tärkeää, että moraalisia erimielisyyksiä ymmärretään ja niistä keskustellaan.

Tehtävä oppilaille: Moraali, tapa ja laki

1. Mitkä seuraavista perusteluista ovat etiikan näkökulmasta hyviä ja mitkä eivät?

a. Tämä on moraalisesti hyväksyttävää, koska se on perinne.

b. Tämä on moraalisesti oikein, koska minä haluan tehdä näin.

c. Niin ei pitäisi tehdä, koska se satuttaa muita ja muiden satuttaminen on väärin.

d. Lakia on pakko aina noudattaa riippumatta siitä, mitä laki sanoo.

e. Jos tekisimme näin, joutuisimme valehtelemaan hänelle, eikä se ole oikein.

f. Hädässä olevaa pitää auttaa, koska haluat varmaan itsekin, että sinua autetaan, jos olet hädässä.

Vastaukset tehtävään 1:

a. **Ei,** koska jotkin perinteet voivat olla moraalisesti kyseenalaisia.

b. **Ei,** koska yksittäinen ihminen voi haluta tehdä pahoja asioita. Moraalisessa toiminnassa huomioidaan myös muita kuin omia näkökulmia.

c. **Kyllä,** muille mahdollisesti aiheutuva vahinko täytyy ottaa huomioon, kun tekee moraalisia valintoja.

d. **Ei,** koska lait voivat olla moraalittomia.

e. **Kyllä,** usein tietynlaisia tekoja pidetään moraalittomina. Tällaisia ovat esimerkiksi valehtelu, varastaminen ja toisen vahingoittaminen. Valehtelun, varastamisen ja toisen vahingoittamisen kaltaisia tekoja pidetään yleisesti moraalittomina. Toisaalta keskusteluun voi nousta myös esimerkkejä moraalinormien keskinäisestä suhteesta ja niihin liittyvistä valintatilanteista. Valehtelemisen oikeutusta voidaan pohtia siitä koituvien seurausten näkökulmasta esimerkiksi tilanteessa, jossa valehtelemalla voisi pelastaa jonkun joutumasta henkirikoksen uhriksi.

f. Jää pohdittavaksi, onko kyseessä hyvä perustelu vai ei.

Moraaliset tunteet

Tunteilla on merkittävä rooli moraalisessa toiminnassa ja päätöksenteossa. Tunteet eivät ole vain tuntemuksia mielihyvästä tai -pahasta, vaan niihin sisältyy jonkin pitämistä oikeana tai vääränä. Vihan tai suuttumuksen tunne voi ilmaista, että jotakuta kohtaan on toimittu väärin. Myötätunto ohjaa auttamaan avun tarpeessa olevia. Vastaavasti häpeän ja syyllisyyden tunteet voivat toimia merkkinä siitä, että on itse toiminut moraalisesti väärin. Moraalisten tunteiden syntyminen on prosessi, johon vaikuttavat esimerkiksi kasvatus ja kokemukset siitä, miten itseä on kohdeltu. Esimerkiksi yksin pärjäämistä korostavan kasvuympäristön vuoksi avun pyytäminen voi tuntua häpeälliseltä.

Tunteet ovat osa moraalista toimintaa, mutta ne eivät yksin kerro miten pitäisi toimia. Tunteet voivat johtaa myös huonoihin valintoihin. Voimakkaat tunteet voivat esimerkiksi hämärtää harkintakykyä tilanteissa, joissa kokee tulleensa loukatuksi. Myös pelkän myötätunnon ohjaamana ei aina päädy hyvään lopputulokseen. Tarvitaan siis **moraalista harkintaa**. Omien ja muiden tunteiden tunnistaminen ja niiden alkusyiden pohtiminen auttavat syventämään moraalista harkintaa.

Tehtäviä oppilaille: Moraaliset tunteet

1. Valitse mielestäsi oikeutettu reaktio tehtävässä kuvattuun tunteeseen. Perustele valintasi.

a. Olen vihainen, koska ystäväni petti luottamukseni.

   i. Minäkin petän hänen luottamuksensa, koska ajattelen tämän hyvittävän hänen tekonsa.

   ii. Kerron hänelle, että hän toimi väärin minua kohtaan ja että en enää voi luottaa häneen samalla tavalla kuin aiemmin.

b. Kouluun tulee uusi oppilas, jota aletaan kiusata. Säälin häntä, mutta pelkään, että jos puolustan häntä, minua itseänikin aletaan kiusata.

   i. En kiusaa, mutta en myöskään tee mitään, että kiusaaminen loppuisi.

   ii. Puutun kiusaamiseen suoraan tai kerron asiasta aikuisille.

2. Pohdi, missä tilanteissa olet ollut suuttunut.

   a. Milloin tunnereaktiosi ovat mielestäsi olleet perusteltuja?

   b. Mitä tekoja suuttumus voi oikeuttaa ja mitä ei? Kerro kaksi esimerkkiä kummastakin vaihtoehdosta.

3. Pohdi, mitä luottamus tarkoittaa. Perustele, täytyykö luottamus ansaita vai pitäisikö meidän lähtökohtaisesti luottaa toisiin ihmisiin.

4. Pohdi, mitä myötätunto on. Onko sääli sama asia kuin myötätunto?

5. Pohdi, mitä kiusaaminen on. Mitä tunteita se voi herättää eri osapuolissa?

6. Keksi kaksi esimerkkiä tilanteesta, jossa jotakuta kohtaan toimitaan väärin.

a. Mitä tunteita näissä tilanteissa saattaa herätä?

b. Pohdi, miten näissä tilanteissa pitäisi toimia. Perustele vastauksesi.

Moraalinen valinta, harkinta, vastuullisuus ja velvollisuus

Ihmiset tekevät päivittäin moraalisia valintoja. Valinnat koskevat yleensä esimerkiksi sitä, mitä jossain tilanteessa pitäisi tehdä tai jättää tekemättä. Lisäksi ne koskevat sitä, millä perusteilla valinta pitäisi tehdä ja kenen toiveet, tunteet, halut ja tavoitteet pitäisi huomioida. Moraalisten valintojen tekeminen on vaativaa, sillä valintaan vaikuttaa moni asia. Moraalinen valinta edellyttää ymmärrystä teon luonteesta ja kykyä moraaliseen harkintaan.

Hyvässä moraalisessa harkinnassa ihminen osaa ottaa huomioon tilanteeseen liittyviä tosiasioita ja eri osapuolten näkökulmia. Moraalisessa harkinnassa ihminen pystyy myös perustelemaan valintojaan. Harkinnassa voi esimerkiksi pohtia valinnan seurauksia eri osapuolten kannalta tai vedota johonkin yleiseen periaatteeseen tai sääntöön. Lisäksi voi arvioida, heijastaako toiminta tekijänsä hyvää moraalista luonnetta tai hyvinä pidettyjä luonteenpiirteitä, kuten kohtuullisuutta tai huolehtivaisuutta. Erityisen haastavaa harkinta voi olla tilanteissa, joihin liittyy arvo- ja normiristiriitoja. Joissain tilanteissa kaikki valittavissa olevat vaihtoehdot voivat olla moraalisesti ongelmallisia. Silloin joudutaan punnitsemaan, onko jokin vaihtoehdoista vähiten huono ja millä perusteella.

Moraalinen harkinta ja valinta koskevat asioita, jotka voisivat olla toisin tai joihin voi vaikuttaa. Ihminen on moraalisesti vastuussa sellaisista teoista, joihin hän voi vaikuttaa omilla valinnoillaan Jos ymmärtää, että lyöminen sattuu ja voi valita lyökö vai ei, on lyödessään vastuussa aiheuttamastaan kivusta. Esimerkiksi vauva, joka satuttaa toista, ei ole vastuussa teostaan, koska hän ei ymmärrä tekonsa seurauksia.

Tietämättömyyteen vetoaminen ei poista ihmisen moraalista vastuuta asioista, jotka hänen pitäisi tietää. Kenelläkään ei kuitenkaan voi olla moraalista velvollisuutta tehdä tekoa, joka on inhimillisesti katsoen mahdoton. Esimerkiksi kenelläkään ei voi olla moraalista velvollisuutta estää meteoriittia putoamasta maahan, jos sitä ei ole mahdollista estää.

Tehtäviä oppilaille: Moraalinen valinta, harkinta, vastuullisuus ja velvollisuus

1. Mitkä seuraavista teoista ovat sellaisia, että olisi voinut valita toisin?

a. Se, että refleksin vuoksi vetää käden pois kuumalta hellalta.

b. Se, että kompastuu vahingossa kiveen, horjahtaa ja siksi tönäisee toista ihmistä.

c. Päätös ostaa tietty paita kaupasta.

d. Se, että uskoo juoruja ja huhuja, joita omalla luokalla olevista kavereista kerrotaan.

e. Myöhästyminen koulusta, koska nukkuu vahingossa liian pitkään.

f. Aivastaminen.

g. Se, että sanoo toiselle rumasti, kun on vihainen.

Vastaukset tehtävään 1:

a. **E**i olisi voinut valita toisin.

b. **Ei** olisi voinut valita toisin.

c. **Kyllä** olisi voinut valita toisin.

d. **Kyllä** ja ei. Uskomukset eivät ole vapaaehtoisia. Tuskin voit esimerkiksi päättää uskoa olevasi nyt kuussa. Toisaalta voimme kuitenkin suhtautua varauksella siihen, mitä meille kerrotaan ja tarkistaa kuulemiamme asioita. On hyvä muistaa, että ihmiset voivat olla väärässä ja sanoa asioita, jotka eivät pidä paikkansa. On myös mahdollista, että on itse erehtynyt. Luokassa voidaan myös pohtia, mikä on paras tapa toimia, jos kuulee, että jostain kerrotaan juoruja tai huhuja. Pitäisikö kertoa niitä eteenpäin vain ei? Pitäisikö kertoa opettajalle?

e. **Kyllä** ja ei. Olisi voinut varmistaa oman heräämisensä esimerkiksi laittamalla herätyksen puhelimeen tai pyytämällä jonkun herättämään. Ihminen ei kuitenkaan voi nukkuessa päättää, että minä herään nyt. Koska on mahdollista järjestää asiat paremmin niin, että herää oikeaan aikaan, on vastuussa siitä, että myöhästyy.

f. Kyllä ja **ei**. Joskus tietää, että aivastus on tulossa, ja silloin voi toisinaan estää sen. Joskus aivastus tulee yllättäen, eikä sitä voi silloin estää.

g. **Kyllä** olisi voinut valita toisin.

2. Mitä asioita pitää ottaa huomioon moraalisessa harkinnassa seuraavissa tilanteissa?

a. Loukkaantuneen auttaminen onnettomuuspaikalla

b. Silminnäkijänä toimiminen rikospaikalla

c. PISA-kokeen tekeminen koulussa

d. Lapsenhoitajana toimiminen leikkipuistossa

e. Jäätelönmyyjänä toimiminen jäätelökioskissa

Vastauksia esimerkinomaisesti tehtävään 2:

a. Loukkaantuneella on oikeus saada apua ja paikalle sattuneilla ohikulkijoilla on velvollisuus auttaa. Oikeuteen saada apua ei vaikuta loukkaantuneen tausta kuten ikä, sukupuoli, etninen tausta, kieli tai katsomus. Auttamisvelvollisuuden voi täyttää eri tavoin riippuen loukkaantuneen vammasta, auttajan omasta kyvykkyydestä ja yhteistyöstä toisten kanssa. Auttaja voi ilmentää tilanteessa useita eri hyveitä, kuten rohkeutta, neuvokkuutta, järkevyyttä, huolehtivaisuutta ja päättäväisyyttä. Auttajalla saattaa olla samaan aikaan muitakin velvollisuuksia, kuten omista lapsistaan huolehtiminen, jolloin hänen on ratkaistava, mille antaa etusija.

b. Silminnäkijällä on velvollisuus auttaa poliisia tai oikeusviranomaisia rikoksen selvittämisessä. Se saattaa edellyttää rikoksesta ilmoittamista. Tilanteesta riippuen silminnäkijä saattaa joutua harkitsemaan, voisiko hän ja pitäisikö hänen estää rikoksen jatkuminen. Hänen on otettava huomioon oman turvallisuutensa ohella asianosaisten oikeudet. Voimankäyttö rikollista kohtaan on sallittua ja perusteltua vain tietyin edellytyksin.

c. PISA-kokeella kerätään maailmanlaajuisesti tietoa oppilaiden osaamisesta. Kokeen huolimaton suorittaminen, kokeessa huijaaminen tai siitä lintsaaminen vääristää tutkimustuloksia. Toisaalta voi pohtia, onko oppilaalla velvollisuutta osallistua kokeeseen ja jos on, millä ehdoin. Kansalaisvelvollisuudet saattavat joissain tilanteissa olla jännitteisessä suhteessa yksilön vapauksien kanssa.

d. Pikkulapset eivät ymmärrä kohtaamiaan vaaroja eivätkä osaa suojella itseään. Lastenhoitajalla on vastuu lapsen terveydestä ja turvallisuudesta. Hän ei saa luovuttaa vastuuta hetkeksikään kenellekään toiselle, ellei siitä ole erikseen sovittu lapsen vanhempien kanssa. Toisaalta leikkipuistossa saattaa syntyä hätätilanne, jossa lastenhoitajan pitää pelastaa jonkun toisen lapsi vaaralta. Tällöin on ratkaistava, mikä velvollisuus painaa eniten.

e. Jäätelönmyyjän tehtävänä on palvella kaikkia asiakkaita yhdenvertaisesti taustaan katsomatta. Asiakkaalla on puolestaan velvollisuus kohdella myyjää asianmukaisesti. Myyjän tulee toimia työnantajansa edun mukaisesti odottamattomissakin tilanteissa. Myyjä saattaa joutua harkitsemaan, saako hän saapua töihin tai jatkaa työpäiväänsä sairauden oireiden ilmaantuessa. Myyjä voi joutua myös harkitsemaan, miten toimia etuilevien tai tyytymättömien asiakkaiden kanssa.

Keskustelutaidot

Keskustelu tai dialogi on hyvä tapa kehittää eettistä harkintaa, herkkyyttä huomata eettisiä ongelmia sekä kykyä huomioida muiden näkökulmia. Hyvässä keskustelussa kuunnellaan toista ja yritetään ymmärtää hänen näkökulmaansa. Lisäksi hyvässä keskustelussa puhutaan totta, pyydetään tarvittaessa selvennystä ja pysytään aiheessa niin kauan, että molemmat saavat sanottua asiansa.

Eettisissä keskusteluissa voi olla vaikeaa päästä samanmielisyyteen, sillä eettisen keskustelun aiheet ovat monitahoisia eikä kaikkia oleellisiakaan näkökohtia pystytä aina ottamaan huomioon. Hyvätkin keskustelut voivat päätyä erimielisyyteen. Eettisissä keskusteluissa tavoitteena ei aina ole yksimielisyys vaan osapuolten välinen keskinäinen ymmärrys ja hyväksyntä. Opettajan on tärkeää kiinnittää huomiota siihen, että keskustelu ei pääty opettajan oman näkemyksen kertomiseen. Tavoitteena on yhdessä opetusryhmän kanssa arvioida yhdessä esitettyjä näkemyksiä ja pohtia, ovatko ne perusteltuja ja onko muita tapoja ajatella asiasta.

Lisätietoa tästä aihepiiristä yleisellä tasolla on saatavilla Opetushallituksen materiaalissa: https://www.oph.fi/fi/dialogi-ja-tunnetaidot-opetuksessa.

Tehtävä oppilaille: Keskustelutaidot

Keskustelutehtävä: tapausesimerkkejä arkielämästä

Alla on tapausesimerkkejä, joiden avulla voidaan harjoitella keskustelemista, keskustelun osapuolten kohtaamista, toisten perustelujen kuuntelemista sekä toisten näkökulmien huomioimista. Harjoitusten tavoitteena on kehittää avaramielisyyttä ja valmiutta korjata omia näkemyksiä, mikäli ne havaitaan puutteellisesti perustelluiksi. Tapausesimerkit toimivat lähtökohtana oppilaiden keskustelulle. Tapausesimerkit ohjaavat pohtimaan eettisiä kysymyksiä eri näkökulmista ja auttavat ymmärtämään, että moraalisissa valintatilanteissa vaikeus on usein siinä, että helppoja ratkaisuja ei ole saatavilla.

Työskentelyohjeet:

Työskentelylle on hyvä varata aikaa noin kaksi oppituntia. Ensimmäisellä tunnilla toteutetaan kohdat 1–3 ja toisella kohdat 4–5.

1. Tapausesimerkkiin tutustuminen: Oppilaat tutustuvat pienryhmissä opettajan valitsemaan tapausesimerkkiin esimerkiksi lukemalla sen ääneen. Kaikilla ryhmillä on sama tapausesimerkki tutkittavanaan.

2. Ongelman tunnistaminen: Oppilaiden tehtävänä on tunnistaa jokin tapausesimerkkiin sisältyvä moraalinen ongelma tai kysymys. Tapausesimerkkien yhteydessä on esitelty joitakin mahdollisia ongelmia ja kysymyksiä. On hyvä varmistaa, että kaikki ryhmät ovat löytäneet jonkin moraaliin liittyvän ongelman tai kysymyksen. Tällaisia voivat olla esimerkiksi "Onko valehtelu kaikissa tilanteissa väärin?" tai "Toimiko henkilö oikein?" Lisäksi on hyvä varmistaa valitun ongelman tai kysymyksen olevan sellainen, että ryhmän on mahdollista keksiä siitä näkemyksiä puolesta ja vastaan.

3. Keskustelu pienryhmissä: Oppilaat pohtivat ryhmässä erilaisia näkemyksiä ongelmaan. On tärkeää, että mietitään näkemyksiä asian puolesta sekä sitä vastaan. Lisäksi on tärkeä perustella esitetyt näkemykset. Oppilaat kirjoittavat ryhmänsä pohdinnat ylös. Opettaja voi tarvittaessa ohjata keskustelua, mutta tässä tulisi välttää sitä, että opettaja vaikuttaa oppilaiden vastauksiin.

4. Keskustelu suuremmassa ryhmässä: Tämä vaihe voidaan toteuttaa koko opetusryhmän kanssa yhdessä tai yhdistämällä pienryhmiä suuremmiksi ryhmiksi. Jos kaikki keskustelevat yhdessä, opettaja voi toimia puheenjohtajana. Muussa tapauksessa oppilaat valitsevat keskuudestaan puheenjohtajan.

Pienryhmäkeskustelujen ja muistiinpanojen pohjalta keskustellaan puheenjohtajan johdolla. Keskustelun kulku:

a. Jaetaan vuorottain puheenvuoroja näkökulmille puolesta ja vastaan.

b. Jokaisen näkökulman kohdalla avataan keskustelu, jossa tarkoituksena on pohtia yhdessä, onko näkökulma hyvin perusteltu ja onko siitä muita mahdollisia ajattelutapoja.

c. Kun yksi näkökulma on käsitelty, annetaan puheenvuoro seuraavalle ja edetään kohdan 2 mukaisesti kunnes uusia näkökulmia ei enää ole tai keskustelulle varattu aika on käytetty.

5. Keskustelun arviointi: Keskustelun jälkeen arvioidaan yhdessä keskustelun onnistumista. Keskustelua voidaan arvioida esimerkiksi seuraavien kysymysten valossa:

- Onnistuttiinko keskustelussa kuulemaan ja kunnioittamaan omasta poikkeavia näkemyksiä?
- Pystyttiinkö ryhmässä luomaan keskustelu, jossa kaikenlaisia ajatuksia voitiin pohtia?
- Haastoiko keskustelu joitakin aiemmin itsestään selvinä pidettyjä käsityksiä?
- Hahmottuiko keskustelun aiheena ollut kysymys tai ongelma tarkemmin?
- Onnistuttiinko keskustelussa vahvistamaan perusteluja omille näkemyksille?

- Huomioitiinko ja arvioitiinko kaikkien osapuolten näkökulmat?
- Huomattiinko mahdolliset ristiriidat? Ratkaistiinko jotkin niistä? Miten ratkaisuun päädyttiin?
- Oltiinko joistain asioista yksimielisiä?
- Tehtiinkö keskustelusta johtopäätöksiä?
- Löydettiinkö uusia ongelmia?

1. Tapausesimerkki: Kaveriporukan viikonloppu

Kaveriporukka viestittelee keskenään viikonlopun suunnitelmista. Heille syntyy erimielisyys siitä, mikä elokuva katsotaan yhdessä. Kaksi kavereista päättää katsoa elokuvan kahdestaan ja he valehtelevat muille, etteivät pääsekään yhteiseen elokuvailtaan.

Ryhmäkeskustelussa:

Lumi: Hei, tulisitteko viikonloppuna katsomaan meille elokuvaa?

Aamos: Kiva idea, mitä katsottaisiin?

Myrsky: Ei ainakaan mitään kauhua.

Aamos: Mulle käy muut paitsi romantiikka.

Lumi: Mä olin kyllä ajatellut jotain kauhua.

Myrsky: Mikä vika on romantiikassa, mun mielestä Titanic on paras leffa.

Aamos: No hyi joku Titanic.

Lumin ja Aamoksen yksityiskeskustelu:

Aamos: Hei Lumi, jos tässä ei päästä yksimielisyyteen elokuvasta, niin katotaanko jotain kahdestaan? Mulle käy ihan hyvin kauhu.

Lumi: Olisi kurjaa jättää Myrsky ulkopuolelle, mutta mäkin kyllä haluaisin katsoa kauhuleffaa.

Aamos: No sanotaan, että meille tuli joku perhemeno.

<u>Mahdollisia moraalisia ongelmia:</u>

- Toimivatko Lumi ja Aamos oikein?
- Onko oikein valehdella?
- Onko oikein jättää joku ulkopuolelle?
- Onko erimielisyys elokuvasta hyvä syy jättää joku ulkopuolelle?

2. Tapausesimerkki: Rakastan eläimiä ja jauhelihapizzaa

Kuura kertoo rakastavansa eläimiä. Hän on esimerkiksi adoptoinut löytökissan ja löytökoiran. Hän sanoi tehneensä tämän siksi, että hänestä on väärin, että eläimet joutuvat kärsimään. Toisessa tilanteessa Kuura kertoo, että hänen lempiruokaansa on jauhelihapizza.

Mahdollisia moraalisia ongelmia:

- Onko Kuuran suhtautuminen eläinten kärsimykseen ja lihansyöntiin moraalisesti ristiriitaista?
- Voiko ihminen pitää eläinten kärsimystä huonona ja samalla syödä lihaa?
- Onko oikein tuottaa eläimille kärsimystä?
- Voiko lihansyöntiä perustella moraalisesti sillä, että pitää lihasta?

3. Oma tapausesimerkki

Oppilaat voivat luoda oman tapausesimerkin. Työskentelyn oman esimerkin pohjalta voi ohjata edellisten ohjeiden mukaan, mutta yhteiseen keskusteluun lisätään vaihe, jossa ryhmät esittelevät omat tapausesimerkkinsä.

4. Moraalinen väite

Keskusteluharjoituksen voi myös ohjata ilman tapausesimerkkiä. Tällöin keskustelun herättäjänä toimii jokin moraalinen väite, johon voi vastata joko myöntävästi tai kieltävästi.

Esimerkiksi:

- Kaikki on sallittua, jos ei jää kiinni.
- On oikein valehdella, jos ei tarkoita pahaa.
- On oikein olla itsekäs.

Moraalinen kuvittelukyky

Moraalinen kuvittelukyky voi tukea moraalista harkintaa. Moraaliseen kuvittelukykyyn sisältyy kyky kuvitella todellisuudesta poikkeavia asiantiloja ja tapahtumakulkuja. Moraalisen kuvittelukyvyn avulla voi tarkastella, miltä valinnan vaikutukset tuntuisivat toisten ihmisten tai elävien olentojen näkökulmasta. Moraalinen kuvittelukyky voi olla tärkeä myös siksi, että sen avulla voidaan kyseenalaistaa aiemmin itsestään selvinä pidettyjä asioita. Esimerkiksi pitkään historiassa vain vapaita miehiä ja heidän tarpeitaan pidettiin moraalisesti oleellisina. Sen sijaan esimerkiksi naisten, lasten tai eläinten hyvinvointia ei katsottu moraalisesti oleelliseksi. Nykyään moraalikeskustelu on laajentunut koskemaan esimerkiksi eläimiä, kasveja, ekosysteemeitä ja tekoälyä.

Taiteella on kyky avata uusia ajattelun mahdollisuuksia. Taidelähtöiset työskentelytavat nostavat myös esiin tunteita ja ajatuksia, auttavat tarkastelemaan kysymyksiä eri näkökulmista sekä kehittävät empatiaa ja moraalista kuvittelukykyä. Myös muut leikkiin kannustavat työtavat voivat avata väyliä uudenlaisille eettisille pohdinnoille.

Tehtäviä oppilaille: Moraalinen kuvittelukyky

Kertomustyöskentely: Aisopoksen eläinsatu

Monissa vanhoissa kertomuksissa (esim. faabelit) eläimet ovat esittäneet ihmisten sosiaalisissa suhteissa esiintyviä arkkityyppejä eli ihmismielen perusmalleja. Eläinsadut sisältävät usein moraalisen opetuksen, joka liittyy eläinhahmojen sijaan ihmisiin ja yhteiskuntaan. Myös monet uskontojen kertomuksista käsittelevät ihmisen elämään liittyviä eettisiä kysymyksiä, kuten kostoa ja anteeksiantoa, toisten huomioimista ja erilaisuuden kohtaamista. Tällaiset kysymykset säilyvät samanlaisina, vaikka ajat muuttuvat.

Aisopoksen eläinsatu Kettu ja haikara

Kettu kutsuu haikaran luokseen illalliselle. Kettu tarjoaa ruokaa matalalta lautaselta, josta haikaran on pitkällä nokallaan mahdoton saada mitään syödyksi. Haikara lähtee vierailulta nälkäisenä, mutta kutsuu kuitenkin ketun vastavierailulle. Kun kettu saapuu haikaran luo, hän huomaa, että ruoka on tarjolla kapeasta ja korkeakaulaisesta astiasta. Ketun on mahdoton saada astiasta mitään syödyksi, ja niinpä vierailun päätyttyä kettu lähtee kotiin nälkäisenä.

Työskentelyohje:

Pohditaan, millaisia oikeaan ja väärään liittyviä kysymyksiä kertomuksesta löytyy.

Kerätään kysymyksiä taululle. Kun uusia kysymyksiä ei enää tule, oppilaat käyvät merkitsemässä taululle tähden sen kysymyksen perään, joka heitä kiinnostaa erityisesti.

Tämän jälkeen valitaan ryhmät, jotka ottavat jokainen yhden kysymyksen käsiteltäväkseen. Vaihtoehtoisesti voidaan työskennellä siten, että koko luokka käsittelee yhtä kysymystä. Jokainen ryhmäläinen miettii yhden näkökulman tai argumentin.

Seuraavaksi käydään keskustelua, jossa jokainen esittelee oman näkökulmansa ja ottaa kantaa toisten väitteisiin. Tämän jälkeen ryhmissä tiivistetään keskustelu niin, että toisille ryhmille voidaan jakaa keskustelun keskeisimmät näkökulmat.

Kysymykset ryhmälle

- Toimivatko kettu ja haikara mielestäsi oikein? Miksi he toimivat tällä tavalla?
- Miltä ketusta ja haikarasta tuntui? Onko tarinan ketulla ja haikaralla jotain hyviä tai huonoja luonteenpiirteitä? Minkälaisia seurauksia ketun ja haikaran toiminnalla on a) tässä tarinassa b) heidän ystävyydelleen tulevaisuudessa? Miten ketun ja haikaran olisi pitänyt toimia?
- Jos sinä olisit kolmas kutsuvieras, miten toimisit?
- Mikä on mielestäsi tarinan opetus?

Kirjallisuutta

Baggini, Julian ja Peter S. Fosl (2012). Etiikan pikkujättiläinen. Niin & näin: Tampere.

Etiikan käsitteitä, teorioita ja ajattelijoita koskeva käsikirja, josta oppilaatkin voivat tarkistaa vaikeiden termien merkityksen ja tutustua aihepiiriin.

Lipman, Matthew (2019). Ajattelu kasvatuksessa: Kasvatusfilosofinen johdatus ajattelun taitojen opettamiseen. Suom. Tapani Kilpeläinen. Toim. Tuukka Tomperi. niin & näin: Tampere.

Filosofiaa lapsille -liikkeen perustajan pääteos, jossa tarkastellaan monipuolisesti tutkivaa, yhteisöllistä oppimista ja paneudutaan kriittiseen, luovaan ja huolehtivaan ajatteluun kasvatuksen tavoitteina.

Tomperi, Tuukka ja Hannu Juuso (toim.) (2008). Sokrates koulussa: Itsenäisen ja yhteisöllisen ajattelun edistäminen opetuksessa. Niin & näin: Tampere.

Kokoelma keskusteluun ja dialogiin perustuvaa opetusta koskevia kirjoituksia, joista moni tarkastelee otsikkotasolla filosofiaa mutta soveltuu erinomaisesti etiikan opetukseen.

Opas ajatteluun. Filosofiaa lasten kanssa. (2018). Filo ry:n työryhmä. Kehittämiskeskus Opinkirjo: Helsinki.

Opettajille suunnattuja käytännöllisiä, Filosofiaa lapsille -menetelmään perustuvia työskentelytapoja, joita voi käyttää myös etiikkaan liittyvien aiheiden käsittelyssä.

Tomperi, T., Hanki, K., Hämeenniemi, K., Hämäri, S., Isopahkala, S., Rissanen, I., Saurama, A. (2022). Dialogi- ja tunnetaidot opetuksessa. Opetushallitus, Helsinki. https://www.oph.fi/fi/dialogi-ja-tunnetaidot-opetuksessa.

Dialogi- ja tunnetaitojen opas avaa opettajille näkökulmia dialogiseen opetukseen, tunnekasvatukseen ja ajattelu- ja keskustelutaitojen harjoitteluun. Vaikeiden aiheiden käsittelylle on omistettu oma osionsa.

Tekijät ja viitetiedot

Tukimateriaalin ovat laatineet Aleksi Enqvist, Ilmari Hirvonen, Satu Honkala, Essi Ikonen, Raili Keränen-Pantsu, Veera Lupunen, Saara Mäkelä ja Mika Perälä.

Julkaisuun viitatessa käytetään seuraavia viitetietoja:

Enqvist, A., Hirvonen, I., Honkala, S., Ikonen, E., Keränen-Pantsu, R., Lupunen, V., Mäkelä, S., Perälä, M. Eettisen ajattelun taidot perusopetuksen vuosiluokkien 7-9 uskonnon ja elämänkatsomustiedon opetuksessa. Opetushallitus, Helsinki. Julkaistu 10.4.2025 Opetushallituksen verkkosivuilla: www.oph.fi/fi/xxxxx Viitattu: xx.xx.xxxx.